

Napredna srednjoškolska omladina Bosne i Hercegovine u revolucionarno-demokratskom pokretu 1937—1941. godine*)

Dubravka Škarica

U redovima progresivnog omladinskog pokreta koji je bio organski dio najrevolucionarnijih snaga u zemlji u godinama pred drugi svjetski rat, znatnu ulogu odigrala je napredna srednjoškolska omladina, čija je djelatnost u Bosni i Hercegovini uiti ograničena na svega nekoliko većih centara u kojima su srednje škole postojale.¹⁾

*) Ovaj članak o djelatnosti napredne srednjoškolske omladine u Bosni i Hercegovini u godinama pred drugi svjetski rat ne može niti pretenduje da da do kraja i crpan prikaz te djelatnosti s obzirom na već poznato stanje arhivske građe koja nam pruža podatke o radničkom pokretu između dva rata, pa tako i omladinskom kao njegovom sastavnom dijelu. S obzirom na političku situaciju u kakvoj je djelovao napredni omladinski pokret pod neposrednim rukovođenjem SKOJ-a i na progone od strane režima, dobar dio dragocjene građe je već u tom periodu uništen. I dio građe koji je sačuvan rasturen je po mnogobrojnim arhivskim ustanovama u zemlji, nekompletiran i dobrim dijelom još uvijek nedovoljno sređen. (Na primjer, Fond Ministarstva prosvjete Kraljevine Jugoslavije je još uvijek u fazi sređivanja i zasada nepristupačan istraživačima).

U nedostatku osnovne izvorne građe, korištena su sjećanja tadanjih neposrednih učesnika u događajima, svakako samo uz određene ograde, s obzirom na vrijeme koje je proteklo i uticalo da ta sjećanja izblijede.

Moramo ovdje napomenuti da i podaci kojim smo se koristili u ovom radu o aktivnosti srednjoškolske omladine u pojedinim bosansko-hercegovačkim centrima nisu podjednako obimni, što ne znači da je u nekim od tih centara bila i aktivnost srednjoškolaca slabija, već je to samo onemogućilo da se da jedan adekvatan prikaz i potpuna slika rada naprednih srednjoškolaca u svakom od ovih srednjoškolskih centara ponaosob.

¹⁾ U periodu koji obrađujemo na teritoriji Bosne i Hercegovine radilo je, pored nekoliok privatnih, 15 državnih realnih gimnazija, od tog broja u Sarajevu dvije muške, dvije ženske (Druga ženska realna gimnazija otvorena je šk. 1939/1940. godine), te Šerijatska gimnazija, po jedna realna gimnazija u Tuzli, Bijeljini, Prijedoru, Bihaću, Mostaru i Trebinju. U Banjaluci je postojala potpuna muška i jedna nepotpuna ženska gimnazija, koja je 1939. godine pretvorena u potpunu žensku realnu gimnaziju.

Dorđe Pejanović: *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1953, poglavlje — Srednje i stručne škole u BiH za vrijeme stare Jugoslavije, 1919—1941. godine.

U svim školama (bez II ženske gimnazije u Sarajevu) u šk. 1936/37. godini bilo je upisano 8.602 učenika-ce, a u tri učiteljske škole koje su u ovo vrijeme postojale u Sarajevu, Mostaru i Banjaluci, u istoj školskoj godini bilo je upisano ukupno 290 đaka. Pored pomenutih, u Sarajevu je radila državna trgovačka akademija sa 281 učenikom u 1937/38. školskoj godini, u Banjaluci takođe trgovačka akademija sa 249 upisanih đaka u 1936/37. školskoj godini, a trgovačka akademija u Mostaru otvorena je tek 1939/40. godine, i ona je radila i u vrijeme rata. Od državnih srednjih škola postojale su u ovom vremenu još srednja tehnička škola u Sarajevu, koju su 1936/37. školske godine pohađala 354 đaka. 1939/40. godine ovakva škola bila je otvorena i u Banjaluci.²⁾

Kao što se iz ovih podataka vidi, u Bosni i Hercegovini je u predratnim godinama postojao veoma mali broj srednjih škola, od kojih su većina radile u nekoliko bosansko-hercegovačkih centara, Sarajevu, Banjaluci i Mostaru, dok otvaranje novih srednjih škola ni izdaleka nije moglo da zadovolji realne potrebe u ovom dijelu zemlje. Dovoljnu ilustraciju o stanju školstva u Bosni i Hercegovini i prosvjetne politike režima predratne Jugoslavije pruža jedno poređenje između broja đaka koji su školske 1937/38. godine pohađali beogradske srednje škole i koji je iznosio oko 16.500 učenika i učenica,³⁾ dok je na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine u školskoj 1936/37. godini pomenute škole pohađalo tek blizu 10.000 đaka. (Većih razlika nije bilo u sljedećoj godini sa kojom je izvršeno poređenje D. Š.). Ako bi se, dalje, ovaj podatak poredio sa brojem stanovništva u Bosni i Hercegovini, koji je u godinama pred drugi svjetski rat dostigao blizu 3.000.000,⁴⁾ onda to još rječitije govori da u ovom dijelu zemlje obrazovne škole ovog ranga nisu mogle ni približno udovoljiti potrebama stanovništva. Ovako mali broj učenika srednjih škola objašnjava se i time što je bio nedovoljan broj škola koje su pružale osnovno obrazovanje, pa je priliv ovih đaka bio prilično slab, a uz to je znatan dio učenika po završetku osnovne škole, zbog slabih materijalnih mogućnosti, bio primoran da prekine dalje školovanje. Visok procenat nepismenih u Bosni i Hercegovini takođe je još jedna potvrda više koliko su se vlasti malo brinule o podizanju i izgradnji škola i uopšte o narodnom prosvjećivanju. Vlasti su se više brinule da provedu sistem školovanja koji bi obezbjedio stvaranje takvih intelektualaca koji bi kasnije kao nosioci društvenog i kulturnog života u zemlji djelovali u interesu režima i njemu odano služili. Tako je i srednja škola, samo jedna od etapa u izgrađivanju takvih intelektualaca, trebalo da posluži u tom smislu.

Dok su u ove državne škole mogli ranije da se upišu svi đaci bez obzira na vjeru i narodnost, u periodu neposredno pred početak drugog svjetskog rata, svakako posljedica fašističkog uticaja, bilo je ograničeno školovanje učenicima jevrejskog porijekla. Tako se 1940/41. školske godine u prve razrede gimnazije na teritoriji Vrbaske i Drinske banovine moglo upisati samo 108 Jevreja.⁵⁾ Protiv ovakve prosvjetne politike režima razvija se prilično snažan otpor ne samo u redovima srednjoškolske omladine nego u njemu

²⁾ Isto.

³⁾ Slobodan Šakota — *Beogradska srednjoškolska omladina u godinama pred rat*, Beograd 1959, str. 5.

⁴⁾ Đorđe Pejanović — *Stanovništvo BiH za poslednjih sto godina (1840—1940)*, Pregled, Sarajevo 1948, sveska 3.

⁵⁾ Đorđe Pejanović — *Srednje i stručne škole ...*, str. 207.

aktivno istupa i dobar dio progresivno orijentisanih nastavnika i profesora. Takvi nastavnici nisu se pridržavali zastarjelih pedagoških metoda i u kontaktima sa učenicima, bilo u školi ili van nje, ispoljavali su neposrednost i prijateljstvo, stičući njihovo poštovanje i povjerenje. Oni se, osim toga, direktno zalažu za cjelokupnu reformu škole i njeno prilagođavanje savremenim potrebama omladine. Grupa naprednih profesora sa sarajevskih srednjih škola, među kojima dr Marcel Šnajder,⁶⁾ profesor II muške gimnazije, dr Stjepan Tomić⁷⁾ i Petar Komnenić, profesori I muške gimnazije, posebno se istakla u vrijeme kada je vođena kampanja za izbacivanje vjeronauke iz srednje škole,⁸⁾ neposredno pred XV redovni kongres Jugoslavenskog profesorskog društva, održanog jula mjeseca 1934. godine u Banjaluci. Već i ovakvi istupi pojedinih nastavnika i profesora bili su dovoljni da ih prosvjetni organi i predstavnici režima proglašavaju »ljevičarima«, »komunistima«, nepodesnim za obavljanje pedagoške dužnosti, proganjajući ih i čak predajući Državnom sudu za zaštitu države. Pa ne samo to, svaki prirodan i razumljiv revolt đaka-pojedinaca ili grupe učenika na neki neopravdan akt, bilo od strane profesora ili školskih vlasti, ili bilo na koji način izražen otpor ili neslaganje sa sistemom u školi, proglašavan je »razornom djelatnošću«, i davan mu je samo i jedino komunistički karakter. Uočavajući takve pojave i videći i tu, sasvim shvatljivo, jednu mogućnost koja je mogla uticati na prihvatanje marksističkih ideja od strane pojedinih učenika, Stjepan Tomić, profesor I muške gimnazije u Sarajevu, u svojoj diskusiji na XVIII profesorskom kongresu rekao je o tome sljedeće: »Mi moramo griješiti, ali je prirodno da se jedan đak zbog nepravde revoltira. To je nešto za poštovanje u tom đaku, osjećaj za borbu protiv nepravde. I ako mu tu svetinju proglašite marksizmom, vi mu najsvetije pojave vezujete za taj pojam. Mi ćemo stvoriti svojim primjerom pristalice za to.«⁹⁾

U ovakvom radu i držanju pojedinih nastavnika i profesora, policija je nalazila objašnjenje za uspješno razvijanje i širenje komunističke propagande i uopšte jačanje naprednog pokreta učenika srednjih škola.

Borba napredne srednjoškolske omladine, u periodu 1937—1941. godine, nastavak je ranije započete borbe naprednih snaga u redovima omladine, koja je posebno ispoljena u periodu šestojanuarske diktature kao reakcija na nastojanje njenih nosilaca da, dosljedni svojoj opštoj politici u zemlji, i od škole naprave vaspitni medij u kojem bi se uz primjenu njihovih metoda i recepata, počev od osnovnih škola pa do studija, radilo na vaspitanju najširih slojeva omladine po uzoru na odgoj omladine u fašističkim zemljama. Ne videći u takvim režimima i njihovim zakonima mogućnost rješavanja svojih specifičnih omladinskih zahtjeva, najveći dio omladine, izuzev manjeg povlaštenog, režimu privrženog dijela, koji je uživao sve pogodnosti svog fizičkog i duhovnog razvoja, udaljava se i direktno istupa protiv njih u borbi za svoja elementarna prava koja je, usprkos teroru Stojadinovićeve i ranijih vlada sve više jačala uporedo i pod uticajem opšte narodne borbe za demokratizaciju zemlje, za njenu nezavisnost i nacionalnu ravnopravnost.

⁶⁾ Ubijen 1941. godine u Gospiću.

⁷⁾ Poginuo za vrijeme bombardovanja Sarajeva 1941. godine.

⁸⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 3452/1940. godine.

⁹⁾ *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, sveska 2, oktobar 1937. godine, Zapisnik XVIII kongresa.

Pokretu naprednih srednjoškolaca naročit podsticaj dao je i snažan studentski pokret na univerzitetima u zemlji, kao i neposredna saradnja studentske omladine i pomoć koju su oni pružali u radu raznim ekonomskim, zdravstvenim, kulturnim, sportskim i drugim organizacijama srednjoškolaca. Ovakve legalne srednjoškolske organizacije, koje su djelovale u gotovo svim postojećim školama i u ovom dijelu zemlje, bile su pogodna forma putem koje je članstvo Saveza komunističke omladine vršilo uticaj na ovu omladinu rukovodeći i organizujući njene mnogobrojne i raznovrsne akcije i privlačeći sve veći broj srednjoškolaca na pozicije progresivnog i demokratskog pokreta. U tom pravcu određen uticaj izvršila je i napredna literatura, posebno izdanja »Nolita«, »Kosmosa«, »Binoze« i dr., te napredna štampa i časopisi koji su posredstvom komunista omladinaca, najčešće naprednih studenata, dospijevali i u ruke srednjoškolaca i djelovali na njihovo političko vaspitanje. Na njihove napredne poglede na svijet, na njihovo sve revolucionarnije raspoloženje uticali su i đaci koji su poticali iz siromašnijih porodica, koji su se svakodnevno sukobljavali sa neimaštinom, te duh revolta i nezadovoljstva njihovih roditelja protiv društvene nepravde i nejednakosti pronosili u svoje škole, među svoje drugove. Videći upravo u takvoj djeci najveću opasnost za širenje naprednih ideja među srednjoškolcima, predstavnicima režima su raznim mjerama ekonomskog numerus clausus-a praktično onemogućavali njihovo školovanje. Banska uprava Drinske banovine u izvještaju o komunističkoj akciji u srednjim školama na teritoriji ove Banovine, upućenom Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beograd, između ostalog, govori upravo o ovom pitanju: »Izvjescni misle da je uzrok širenju ljevičarstva i komunizma među našom školskom omladinom sadržan i u našoj prekomjernoj brizi, da se sve kod nas ima školovati, da se sva djeca, i sa društvenog dna, bez ikakvih ograničenja, predostrožnosti i zapreka, mogu školovati (podvukla D. Š.). Ovi smatraju da bi kod nas trebalo prestati sa tim da se smatra za neku neobičnu tragediju to što dijete jedne vešerke, jednog kočijaša ili jednog nadničara ne može da uči gimnaziju i da postane 'velik činovnik i gospodin'. Analogno tome, ovi ljudi misle da bi u našoj državi trebalo obratiti pažnju iz kakvih sredina dolaze djeca koja idu u srednje škole, prolaze kroz njih i postaju budući društveni vaspitači i predstavnici našeg kulturnog i socijalnog života.«¹⁰⁾ Dakle, umjesto da pristupe korjenitim promjenama u cilju poboljšanja životnog položaja omladine i time omogućće njen pun i svestran razvoj, tadanji vladajući slojevi su vodili upravo suprotnu politiku, ograničavajući i otežavajući školovanje toj omladini i ne poduzimajući ništa u cilju ispunjenja njenih potreba i zahtjeva koji treba da joj obezbijede sigurnu sutrašnjicu. Tako se u sklopu opštih i sve zaoštrenijih protivrječnosti u tadanjem društvu pojavljuju i čisto omladinski problemi koji su proizilazili iz nepodudarnosti stvarnih potreba i težnji omladine i njenog realnog položaja u postojećem poretku. U takvoj situaciji, kada joj društvo nije osiguravalo ispunjenje njenih zahtjeva srednjoškolska omladina je prihvatila drugi put, put otvorene borbe protiv takvih stavova i ignorisanja njenih problema, uključujući se u opštu borbu kako studentske, radničke i seoske omladine, tako i opštu borbu svih naprednih i demokratskih snaga u zemlji.

I bosansko-hercegovačka srednjoškolska omladina, kao i ostala srednjoškolska omladina u zemlji, sve će se češće u ovom vremenu pojavljivati i sve brojnije aktivirati ne samo u rješavanju pitanja koja su u vezi sa životom i

¹⁰⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 3452/1940. g.

radom u školi nego i s društvenim životom uopšte. Vidovi rada napredne omladine srednjih škola kojim su neposredno rukovodili omladinci-komunisti, i pored teških uslova policijskih režima predratne Jugoslavije, bili su raznovrsni: Skautska organizacija, Trezvena mladež, Ferijalni savez, kulturno-umjetnička društva, sportska društva, biblioteke, diskusioni klubovi, literarne družine, izleti i slično. Naročito pogodna forma za propagiranje napredne misli među srednjoškolskom omladinom bile su đačke literarne družine. Na skupovima ovih literarnih družina čitani su samostalni radovi pojedinih učenika koji su prethodno pažljivo odabirani od strane književnih odbora koji su postojali pri ovim udruženjima, poslije čega se redovno razvijala diskusija i kritika pročitanih radova. Da bi se obezbijedilo istupanje naprednih snaga na ovim literarnim sastancima, napredni đaci su na početku svake nove školske godine, kada je birana uprava pojedinih đačkih družina, nastojali da u odbore i rukovodstvo tih organizacija budu izabrani njihovi predstavnici. To im je dobro sprovedenom izbornom organizacijom i agitacijom gotovo redovno polazilo za rukom, uprkos tome što su predstavnici vlasti pokušavali posredstvom nacionalistički orijentisane omladine da onemoguće ovakva nastojanja. Da su u tome imali slabog uspjeha, oni i sami priznaju: **»Kako je i samoj vlasti teško i nemoguće da tome, tako velikom i dobro organizovanom zlu stane na kraj, (podvukla D. Š.), budući da nema toliko ljudi na raspoloženju i sredstava kao i mogućnosti da bude obaviještena o svemu što se dešava u tajnim i zakulisnim sastancima, to se je našla ponukana jedna nacionalno nastrojena grupa omladinaca koja je stavila sebi zadatak da vlastima pomogne u svim pravcima i na svim poljima rada prema ugledu u drugim zemljama i većim mjestima«.**¹¹⁾

Srednjoškolske literarne družine bile su organizovane u gotovo svim mjestima Bosne i Hercegovine u kojima su postojale srednje škole: u sарајevskim gimnazijama društva srednjoškolaca »Omladina« i »Aleksa Šantić«, u banjolučkoj gimnaziji literarna družina »Mlada Jugoslavija«, »Petar Kočić« u Učiteljskoj školi, »Jovan Skerlić«, đačko literarno društvo u bihačkoj gimnaziji, »Petar Kočić«, literarno društvo u tuzlanskoj gimnaziji, Organizacija jugoslovenske gimnazijske omladine u Mostaru, literarno društvo »Filip Višnjić« u bijeljinskoj gimnaziji itd.

Da bi mogli dobiti dozvolu za osnivanje i rad ovih literarnih društava, osnivači su obično isticali da im je cilj i svrha omogućavanje intelektualnog izobražavanja i usavršavanja članova ovih družina u literarnom, naučnom i umjetničkom pogledu, njegovanje i razvijanje smisla za književnost i ljepotu književnog jezika i slično. Pored toga, na svim skupovima pojedinih literarnih družina prisustvovali su nadzorni nastavnici, postavljeni od strane školskih vlasti, čija je dužnost bila da onemoguće sve pokušaje proturanja naprednih ideja ovim putem. Međutim, đaci su se i u takvim situacijama snalazili i pronalazili odgovarajuće forme kako bi ovakvu kontrolu izbjegli. Nekada su se dešavali i otvoreni sukobi ne samo sa omladincima-nacionalistima nego i sa nadzornim nastavnicima koji su u većini slučajeva ispoljavali svoja reakcionarna politička ubjeđenja. Posljedice ovakvih sukoba bila su hapšenja pojedinih učenika, njihovo isključivanje iz škole ili zabrana daljeg rada đačkim organizacijama. Iz sačuvanog zapisnika literarnog društva »Filip Višnjić« u bijeljinskoj gimnaziji, koji je vođen do pred sam početak rata, može se

¹¹⁾ DA SFRJ, Fond M. Stojadinovića, fas. 104/III, AIS, inv. br. 27992.

vidjeti sa kakvim su se sve teškoćama sukobljavali učenici ove škole, djelujući u svojoj literarnoj družini i koliko su istovremeno volje i upornosti ispoljavali u savlađivanju svega onoga što im je, zbog njihovog naprednog rada, činjeno od strane pojedinih nastavnika, direktora škole, školskih vlasti, pa, čak, i policije. Pored ostalih mjera koje su poduzimane u svrhu paralisanja djelatnosti naprednih srednjoškolaca koji su vodili rad ove literarne družine, u bijeljinskoj gimnaziji bila je 1938. godine osnovana organizacija »Jugoslovenske nacionalne omladine«.¹²⁾

Na čelu ovog udruženja bili su učenici-ljotićevci: Borivoje Karapandžić i Svetozar Milišić. Između učenika koji su djelovali u ovim udruženjima često je dolazilo do sukoba. Tako su — na skupu literarne družine 8. decembra 1938. godine,¹³⁾ poslije pokušaja nadzornog profesora Rakić Juga, takođe ljotićevca, da učenike Karapandžića i Milišića, predsjednika i sekretara »Jugoslovenske nacionalne omladine« postavi za nadzorne organe đачkoj družini i poslije oduzimanja knjige zapisnika — učenici veoma jednodušno i oštro reagovali i izbacili sa skupa ne samo pomenute đake-ljotićevce nego i nadzornog nastavnika. Na hapšenje jednog učenika koje je uslijedilo poslije ovog sukoba, više od 90% đaka viših razreda, među kojima đaci VII i VIII razreda svi do jednog, odgovorili su štrajkom. Tek na izričito obećanje direktora škole da će uhapšeni učenik biti pušten na slobodu, štrajk je okončan. U vezi sa ovim štrajkom nekolicina učenika koji su se posebno istakli u ovim događajima, bili su isključeni iz bijeljinske gimnazije,¹⁴⁾ a rad literarne družine bio je prekinut za nešto više od dva mjeseca. Međutim, upornost i odlučnost učenika i ovoga puta odnijela je pobjedu. Ne samo da je literarna družina nastavila sa radom nego je smijenjen i nadzorni nastavnik uz motivaciju da je gospodin Rakić prezauzet na drugim stranama, a učenici Borivoje Karapandžić i Svetozar Milišić »isključeni su sa svih sjednica, pa prema tome tome ne mogu prisustvovati ni jednom skupu do kraja godine«.¹⁵⁾

Povodom nastavka rada družine, đaci su u zapisnik upisali sljedeće: »28. februar 1939. godine predstavljaće datum u historiji našeg omladinskog udruženja, datum novih poleta, novog razvoja, čvrstine, volje i odlučnosti, a sve će to neminovno biti prožeto fanatičnom ljubavlju za djelotvorno i progresivno«. U nastavku zapisnika sa istog skupa zabilježene su i riječi predsjednika literarne družine, učenika Stevana Perića koje su izražavale težnju i stremljenja tadanje napredne srednjoškolske omladine. »Svakog trenutka u dosadašnjem i u budućem radu mi ćemo biti spremni da dokažemo ko smo i šta smo. Ne dozvolimo da naši mladi životi budu dosadni i prožeti sentimentalnim i razigniranim plaćem. Borimo se za svoja ubjeđenja i ne zastanimo pred preprekama. Pođimo tamo gdje će naš narod i društvo imati najbolju korist. Nastavljamo sa radom koga su naše predhodne generacije započele. Ispredimo u tom lancu i mi jedan dio bez kojeg se ne može dalje. Danas u doba opće dezorijentacije, sveopće nesigurnosti, ratova, ubijanja, nasilja, najpodlijih neistina, danas su uprte nade, očekivanja i oči u nas mlade i mi smo pozvani da se borimo protiv društvenih bolesti, oportunitizma

¹²⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 718/1939.

¹³⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 718/1939; Cviko Radovanović — *SKOJ u Bijeljini od 1937. do 1941. godine*, »Četrdeset godina«, knj. IV, str. 94.

¹⁴⁾ Isto.

¹⁵⁾ Zapisnik VIII skupa literarne družine »Filip Višnjić« u bijeljinskoj gimnaziji, šk. 1938/39. g., od 28. II 1939. godine. Mikrofilm zapisnika u arhivu Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo.

i svakih nezgoda koje nam nameće život.«¹⁶⁾ Kolikogod u sebi ovakve riječi nosile pečat mladalačkog oduševljenja, toliko isto iz njih izbija zrelost i objektivno posmatranje života i odnosa srednjoškolske omladine prema životu.

Iz zapisnika ovog đачkog društva vidi se da je ono djelovalo i održavalo svoje redovne sastanke do pred sam početak rata, a imena članova upravnog, nadzornog i književnog odbora koji su ostali zabilježeni za svaku godinu pojedinačno, govore da su radom ove družine za čitavo ovo vrijeme rukovodili napredni đaci, među kojima i dobar dio članova SKOJ-a.¹⁷⁾ Iako se rad SKOJ-a u bijeljinskoj gimnaziji osjeća već od 1937. godine, taj rad tada još nije imao neke određenije organizacione oblike. Tek 1939. godine pristupa se stvaranju skojevskih aktiva i grupa po razredima čijim radom sada rukovodi gimnazijsko rukovodstvo SKOJ-a. Te iste godine u rukovodstvu SKOJ-a u bijeljinskoj gimnaziji bili su Đorđe Vasić, Cviko Radovanović i Stojisavljević Milena. Njima je u radu ispred partijske organizacije u Bijeljini pružao pomoć Jozef Koukal, bivši đak ove škole, a tada student i član KPJ.¹⁸⁾

Nešto ranije, dok još nije bila uspostavljena čvršća veza između organizacije SKOJ-a u ovoj školi sa partijskom organizacijom u mjestu, a što je praktično značilo još uspješnije i brže organizaciono jačanje SKOJ-a u gimnaziji, đaci-skojevci su poduzimali i sprovodili samostalne akcije u cilju vlastitog ideološkog i političkog uzdizanja. Tako su šk. 1936/37. godine organizovana dva kursa, dijalektičkog materijalizma i političke ekonomije koje je pohađalo oko 20 članova SKOJ-a bijeljinske gimnazije.¹⁹⁾ Pored toga, za čitavo ovo vrijeme u školi je postojala i ilegalna marksistička biblioteka,²⁰⁾ u kojoj su đaci mogli da posude knjige koje su u ovo vrijeme, inače, bile zabranjene. Veliki broj đaka bio je učlanjen i u dobro opremljenu gradsku biblioteku »Filip Višnjić«, koja je osnovana još 20. novembra 1932. godine²¹⁾ kao knjižnica Društva za narodno prosvjeđivanje i čuvanje narodnog zdravlja u Bijeljini. Aktivnost bijeljinske srednjoškolske omladine ispoljavala se i u neposrednoj saradnji sa radničkom, a posebno naprednom studentskom omladinom koja je djelovala posredstvom svog udruženja »Organizacije jugoslovenske akademske omladine«, te posjećivala njihova predavanja, zajedno sa njima rasturala legalnu i ilegalnu štampu, letke i proglose, koje su CK KPJ i CK SKOJ-a izdavali u ovo vrijeme povodom niza značajnijih unutrašnjih i spoljno-političkih događaja.

I u Tuzli je Partija putem SKOJ-a uspjela da među srednjoškolcima razvije veoma živu političku aktivnost i s vremenom izgradi u njenim redo-

¹⁶⁾ Isto.

¹⁷⁾ Među najistaknutijim srednjoškolcima koji su u ovom vremenu djelovali u literarnoj družini i bili nosioci svih drugih vidova aktivnosti napredne đачke omladine u bijeljinskoj gimnaziji bili su: Jozef Koukal, Stevan Perić, Hasan Grabčanović, Slobodan Jovanović, Slobodan-Boban Marković, Drago Pajkanović, Milena Stojisavljević, Cvijetin Radovanović, Đorđe Marković. — Isto.

¹⁸⁾ Cviko Radovanović — *SKOJ u Bijeljini 1937—1941*. »Četrdeset godina«, knj. IV, str. 96, Beograd 1960.

¹⁹⁾ Isto, str. 92.

²⁰⁾ *Omladinska riječ*, Sarajevo 1955, br. 474, str. 7; Prema navedenim objavljеним sjećanjima tadanjeg đaka bijeljinske gimnazije Cvijetina Radovanovića, ova biblioteka je raspolagala sa oko 150 marksističkih knjiga i djela naprednih pisaca, sa nekoliko književnih časopisa, kao *Izraz*, *Znanost i umjetnost*, zatim su primani partijski listovi *Proleter*, *Srp i čekić* itd.

²¹⁾ *Bibliotekarstvo* br. 2/1961, str. 50, 51.

vima ne samo izvjestan broj budućih članova SKOJ-a i KP nego i veliki broj simpatizera. Inače, partijska organizacija Tuzle u ovo vrijeme poklanja punu pažnju radu sa omladinom i pojedini komunisti dobivaju i određena zaduženja u vezi s tim. U ovo vrijeme sa đačkom omladinom radio je Ratko Vokić.²²⁾

Đačka omladina Tuzle, pored saradnje sa ostalom tuzlanskom omladinom (naročito organizujući masovne izlete u sela: Husino, Svatovac, Lopare, Bosansko Petrovo Selo i dr.), imala je i svoju literarnu družinu »Petar Kočić«, u kojoj je ona, putem literarnih radova učenika, pismenih sastava, referata i drugih oblika književnog stvaranja ispoljavala svoja htijenja i stavove o nizu pitanja iz društveno-političkog života svoga vremena.²³⁾

Partijska organizacija Tuzle, u kojoj su dugo vremena vođene frakcionaške borbe, upravo u ovoj omladini je našla podršku za mnoge akcije koje je organizovala. O tome piše Pašaga Mandžić u navedenom sjećanju: »Što je najvažnije ovi mladi ljudi nisu bili opterećeni raznim štetnim uticajima iz prošlosti: frakcionaštvom i drugim antipartijskim pojavama, koje su djelovale i kitile se imenima radničkih organizacija. Ni buržoazija nije uspjela da ostvari bilo kakav uticaj na ovu omladinu. Samo zahvaljujući tome, mi smo praktično, od prvog dana uspjeli ne samo vezati za sebe ove mlade ljude nego ih i do kraja uključiti u ostvarenje zadataka Partije.«²⁴⁾

Pokret naprednih snaga i u Prijedorskom kraju bio je sveden, najvećim dijelom, na rad napredne omladine, pretežno iz redova studenata i srednjoškolaca. Rad srednjoškolske omladine Prijedora, kao i u većini mjesta Bosne i Hercegovine, bio je pod uticajem pokreta naprednih studenata, a taj rad se obično intenzivirao u periodima školskih ferija, kada su prijedorski studenti, koji su studirali u Beogradu, Zagrebu ili Ljubljani, boravili u svojim kućama. Napredni đaci viših razreda prijedorske gimnazije bili su članovi pojedinih kulturnih i sportskih organizacija koje su djelovale u gradu, a i putem svog đačkog društva »Petar Kočić« u prijedorskoj gimnaziji vršili su znatan uticaj na ostale učenika organizujući literarne sastanke i čitalačke grupe, na kojima su tretirane razne aktuelne političke, socijalne, kulturne i druge teme, te vođena diskusija o pojedinim djelima iz napredne literature, i slično. Osim toga, među nastavnicima postojao je izvjestan broj simpatizera Partije i antifasista, što je stvaralo još povoljnije uslove za rad i uticaj komunista na prijedorske đake.²⁵⁾ U mnogim političkim akcijama koje je članstvo KPJ i SKOJ-a organizovalo u ovom gradu, neposredno pred drugi svjetski rat, učestvovali su i napredni prijedorski đaci. U demonstracijama koje su organizovane povodom godišnjice početka drugog svjetskog rata 1. septembra 1940. godine, najveći dio demonstranata bili su upravo srednjo-

²²⁾ Pašaga Mandžić — *Sjećanje na partijski rad u Tuzli od 1936. g. do početka ustanka 1941. god. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Beograd 1961, knj. 5, str. 14.

²³⁾ U tome radu oni su nailazili na podršku nekolicine svojih profesora i nastavnika: Meše Selimovića, Nikole Matića, Špire Kulišića, koji su i sami na određen način uticali na ovu omladinu, njeno opredjeljivanje i sve veći interes za revolucionarno-demokratski pokret. (AIS, MG, inv. br. 9763, str. 5 — Podaci o radu i razvoju partijske organizacije KPJ grada Tuzle).

²⁴⁾ Pašaga Mandžić, navedena sjećanja, str. 13.

²⁵⁾ Slobodan Marjanović: *Raznovrsna djelatnost partijske organizacije u Prijedoru*, »Četrdeset godina«, knj. 3, str. 187, Beograd 1960.

školci, od kojih je nekolicina poslije toga isključena iz škole.²⁶⁾ Tako se i prijedorska srednjoškolska omladina polako uključivala u pokret naprednih snaga u mjestu, bez obzira što je to bilo vrijeme policijskog terora kada je svaki slobodniji istup ili slobodnije izražena riječ i među srednjoškolcima bivala povod progona i onemogućavanja daljeg školovanja istjerivanjem iz škole.

Kao u drugim mjestima, tako i u Bihaću susrećemo u ovom vremenu potpuno identične vidove djelatnosti Partije i SKOJ-a među srednjoškolcima. Jedna od najčešće primjenjivanih formi okupljanja omladine, pa tako i gimnazijske, bili su izleti kojima je davan idejno-propagandni karakter. U vremenu neposredno pred rat ovakvi izleti bili su prilično masovni i nekada su uspijevali okupiti i preko sto omladinaca i omladinki.²⁷⁾ U ovo vrijeme postojao je i fudbalski klub »Jedinstvo«, koji je imao važnu ulogu u jačanju radničkog pokreta u gradu, a u kojemu se, pored radničke i studentske, okupljala i đačka omladina. Kulturno-prosvjetni život u gimnaziji bio je organizovan posredstvom literarne družine »Jovan Skerlić«, čiji su sastanci takođe predstavljali mjesta gdje su se vidno ispoljavala tadanja ideološko-politička strujanja među omladinom. Prema nekim sjećanjima, gimnazijska omladina je u to vrijeme gotovo sva simpatisala Partiju i zbog komunističkih ubjeđenja iz škole je gotovo svake godine isključivano po nekoliko đaka.²⁸⁾

Ovakve mjere režima su, međutim, najteže pogađale ili, bolje rečeno, najvidnije se ispoljavale u ovom razdoblju u Sarajevu, što je i razumljivo, jer je tu zbog većeg broja srednjih škola i prema tome i brojnije srednjoškolske omladine pokret naprednih učenika i učenica bio mnogo jače izražen nego u ostalim mjestima u Bosni i Hercegovini. Na pokret napredne sarajevske đačke omladine uticali su sve organizovaniji i brojniji istupi naprednih snaga u redovima radništva, studenata i pripadnika ostale inteligencije, među kojima se isticala i grupa naprednih srednjoškolskih profesora: Branko Šotra, dr Jovan Kršić, dr Kalmi Baruh, Daniel Ozmo, dr Marcel Šnajder i dr Stjepan Tomić. S obzirom na to da su učenici u toku svog školovanja neposredno dolazili u kontakt upravo sa njima, bilo u školi ili van nje, kao i s obzirom na njihove bliske veze i saradnju koju su uspostavljali sa studentima, a među kojima se rad članova KPJ i SKOJ-a već odranije osjećao, to će upravo oni izvršiti najjači uticaj na ovu đačku omladinu u pravcu uključivanja i sve masovnijeg učešća, kako u rješavanju problema škole, tako i u društveno-političkom životu grada. Prateći sve brže narastanje pokreta napredne đačke omladine u sarajevskim srednjim školama, Uprava policije u Sarajevu to u dobroj mjeri pripisuje posebno uticaju studenata-komunista. U jednom izvještaju od 11. februara 1937. godine o komunističkoj akciji među srednjoškolcima, upućenom Banskoj upravi Drinske banovine, policija je pisala: »Prva pojava u kojoj se vidjelo da je komunistička propaganda po srednjim školama uzela maha opažena je 1935. godine u konkretnoj formi, kada su u Sarajevu vršene pripreme za održavanje »horskih recitacija«, sa programom čisto komunističke sadržine od studenata — komunista, koji su

²⁶⁾ *Omladinska riječ*, Sarajevo 1955, br. 490, str. 7; Slobodan Marjanović — nav. sjećanja, »Četrdeset godina«, knj. 3, str. 189, Beograd 1960.

²⁷⁾ Takvi izleti bili su organizovani na Debeljači, Klokotu, Baljevku gdje se istupalo s referatima i organizovanim programom. Jedno od najjačih uporišta Partije u okolnim selima Bihaća bilo je u Žegararu. — AIS, memoarska građa, inv. br. 9821, str. 2.

²⁸⁾ Isto, str. 4.

posle radi komunizma i osuđeni kao Koš Erih, Borislav Drašković i dr. Tada je Uprava policije konstatovala da je u spremanju ove priredbe uzelo učešća i oko 25 učenika-ca iz sarajevskih srednjih škola. I poslije provale komunističke organizacije (1936. godine, D. Š.) komunistički rad u srednjim školama u Sarajevu ne prestaje, već postaje masovniji i jači, jedno s toga što su srednjoškolci postali izgrađeni komunisti, a drugo studenti komunisti produžili su svoj razorni rad u srednjim školama...²⁹⁾

Isto tako, bilo u kom vidu ispoljeni neposredniji i prijateljski odnosi između nastavnika i đaka bili su podozrivi policiji i predmet posebne pažnje u nizu izvještaja koje je Uprava sarajevske policije slala Banskoj upravi iznoseći podatke o razvoju komunističke aktivnosti među srednjoškolcima. U izvještajima o istom pitanju koje je upućivala Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu, Banska uprava upozorava na opasnost od ovakvih odnosa: »Pretjerana intimnost i deplasirana kolegijalnost između nastavnika i učenika takođe je uzrok, koji kod srednjoškolske omladine stvara uvjerenje da je sve dopušteno i da se, bez ikakve bojazni i kontrole, može ići svakim pravcem...³⁰⁾ Ovakvi podaci, u svakom slučaju, potvrđuju stanoviti uticaj koji su studenti-komunisti i pojedini napredni nastavnici izvršili na izvjestan dio srednjoškolske omladine orijentišući je u komunističkom pravcu. Svakako da se ne može shvatiti kao generaliziranje da je komunistički rad u srednjim školama postajao masovniji i jači, pored ostalog, stoga što su »srednjoškolci postali izgrađeni komunisti«. Iako je među njima bilo i takvih »izgrađenih« komunističkih, ipak je, izuzimajući dio srednjoškolaca — nacionalista koji je bio na suprotnoj strani fronta, postojao dobar dio i one srednjoškolske omladine koja je bila politički ili neopredijeljena ili se o nekoj njenoj političkoj izgrađenosti ne bi moglo ni govoriti. Međutim, sve organizovanijim radom SKOJ-a i u srednjim školama koji je u ovom kratkom vremenskom periodu bivao iz godine u godinu sve uspješniji, i u zavisnosti sa sve snažnije izraženom borbom ostalih naprednih snaga kako u mjestu i pokrajini, tako i u zemlji, i ovakva srednjoškolska omladina će se postepeno uključivati i aktivizirati u društveno-političkom životu škole.

Ovim se ne želi reći da je samo KPJ posredstvom SKOJ-a nastojala da djeluje na srednjoškolsku omladinu. Naprotiv, i postojeće političke građanske partije su u redovima srednjoškolske omladine nastojale naći pristalice i pobornike svoje politike. U tom pogledu će i ovdje doći do izražaja nacionalna i konfesionalna podvojenost stanovništva. Među đacima hrvatske nacionalnosti djelovali su frankovci iza kojih je stajao katolički kler. Oni su stvarali omladinska udruženja koja su okupljala, uglavnom, hrvatsku omladinu. Međutim, dok je manji dio ove omladine do kraja prihvatao ideje frankovaca iz čijih se redova regrutovao izvjestan broj ustaških funkcionera u vrijeme uspostavljanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, veći dio ove omladine ograničavao je svoju djelatnost u ovim organizacijama na akcije koje su zahtijevale nacionalno oslobođenje Hrvata i koje su proizilazile kao posljedica njihova neravnopravna položaja u postojećoj državi.

Iako nemamo podataka o broju frankovaca i njihovoj jačini među đacima srednjih škola u Bosni i Hercegovini, u poređenju sa djelatnošću napredne omladine možemo pretpostaviti da su oni predstavljali manjinu, i da

²⁹⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 3452/1940.

³⁰⁾ Isto.

nisu uhvatili čvršćeg korijena i postigli neke značajnije uspjehe među ovom omladinom. To isto vrijedi i za drugu struju koja se, na osnovu podataka nekih sačuvanih izvora, ispoljavala među srednjoškolcima i predstavljala isto tako grupacije stvarane na nacionalnoj osnovi, a koja je okupljala omladince — Srbe. To su, u stvari, pristalice Ljotičeve političke partije »Zbor«, pa su bili poznati pod imenom »Zboraša« ili još popularnije Ljotičevaca. Ova struja profašističke orijentacije u pojedinim školama imala je takođe svoje pristalice. Dokumenti koji pružaju podatke o djelatnosti ovih đачkih družina navode na zaključak da je ovim omladinskim grupacijama rijetko polazilo za rukom da obezbijede vođstvo u pojedinim literarnim družinama ili drugim đачkim organizacijama i da su baš zbog svojih slabih pozicija među đачkom omladinom bili često izazivači nereda, najžučnijih diskusija i sukoba sa naprednim srednjoškolcima, a koji su se ne rijetko pretvarali u otvorene fizičke obračune.³¹⁾ U mnogim sukobima intervenisala je i policija, te o tome postoje i neki sačuvani policijski izvještaji. Decembra 1938. godine došlo je do ranije pomenutog sukoba nacionalista đака sa naprednim omladincima³²⁾ u bijeljinskoj gimnaziji, da bi se ponovili i 17. januara 1939. godine.³³⁾ 19—21. oktobra 1939. godine izbio je sukob đака III i V razreda u Državnoj mješovitoj učiteljskoj školi »Kraljice Marije« u Sarajevu. U izvještaju nastavničkog savjeta koji je saslušao učenike povodom ovog događaja, između ostalog, kaže se: »Prilikom ispitivanja saznali smo da postoji kod nekih učenika politička podvojenost pa i širenje zakonom zabranjenih političkih ideja, ali ovo nismo mogli da utvrdimo konkretnim činjenicama kao ni to da u školi postoji neka politička organizacija. Među učenicima koji se markiraju kao istaknuti ljevičari jesu: Marković Milorad (III razred) i Vidović Gligo (V razred). Odlukom nastavničkog savjeta ova dvojica su isključena na dvije školske godine po čl. 43, t. 2. Zakona o srednjim školama.«³⁴⁾ Ovdje pada u oči i različit stav školskih vlasti prema pristalicama pojedinih političkih strujanja među srednjoškolskom omladinom. Za jedne te iste prestupe prema đacima ljevičarima su primjenjivane daleko rigoroznije mjere, obično isključenja iz škole, dok su đaci Ljotičevci, frankovci i dr. blaže kažnjavani kao manje opasni od komunista, i te kazne svodile su se obično na ukore nastavničkih savjeta ili opomene.

Politička podvojenost srednjoškolske omladine dolazila je vidno do izraza prilikom izbora rukovodećih tijela pojedinih đачkih udruženja, kada su isticane dvije liste, tzv. »bijela« i »crvena« lista. Od pobjede ove ili one liste zavisio je i budući sadržaj rada jedne đачke organizacije. Dok su srednjoškolci, nacionalistički orijentisani, redovno nastojali da rad određene đачke organizacije ili družine ostane u okvirima postojećih pravila, napredni đaci su razvijali daleko sadržajni rad, u dužinama i organizacijama, koji je prelazio granice onoga što su srednjoškolci mogli da čuju i nauče u školi, proširujući krug njihova interesovanja van čisto srednjoškolskih pitanja i na pitanja koja su bila od opšteomladinskog značaja, a preko ovih i dalje na

³¹⁾ Arbahari Nisim — *Neka sjećanja iz života moje generacije za vrijeme školovanja u Prvoj muškoj gimnaziji u Sarajevu — Spomenica 75-godišnjice I muške gimnazije u Sarajevu 1879—1954*, str. 27.

³²⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 718/1939. god.

³³⁾ Isto.

³⁴⁾ Isto, br. 4532/1939. god.

pitanja koja treba omladinu da zainteresuju za najaktuelnije događaje u zemlji i svijetu.

U godišnjem izvještaju Prve muške gimnazije za školsku 1936/37. godinu, pored podataka o radu raznih đачkih organizacija koje su osnovane pri školi, kao Skautskoj organizaciji, Podmladku jadranske straže, podružnici Ferijalnog saveza i Podmladku Crvenog krsta, iznosi se i rad đачke literarno-umjetničke družine »Omladina« u toku pomenute školske godine. Pored raznih priredaba i akademija, društvo je održalo i petnaest sastanaka na kojima su čitani originalni radovi učenika, u prozi i stihu: pjesme, pripovijetke, istorijske rasprave, književni prikazi i dr.,³⁵⁾ a zatim se razvijala diskusija u kojoj je sudjelovala većina članstva. Odbor društva je u toku godine nekoliko puta mijenjan, a jedno vrijeme potpredsjednik društva bio je Stanivuković Predrag,³⁶⁾ koji se isticao u radu naprednih đaka u ovoj gimnaziji i bio izbačen iste godine iz škole u vezi sa štrajkom đaka u Srednjoj tehničkoj školi i Gazi Husrevbegovoj medresi u Sarajevu.³⁷⁾

Sličnu aktivnost vodila je i literarna družina »Aleksa Santić« u Drugoj muškoj realnoj gimnaziji u Sarajevu. Na sastancima ove družine učenici su ispoljavali svoje interesovanje ne samo za literarne nego i kulturne, političke i socijalne probleme.³⁸⁾ O ovim udruženjima sarajevska policija je u jednom dokumentu iz 1937. godine pisala: »To su omladinska udruženja sa ciljem da održavaju razne literarne sastanke, izlete i slično. Specijalno literarni sastanci su pogodni za širenje komunističke propagande budući da na tim sastancima omladinci čitaju svoje sastave i referate, daju na iste kritike i slično, u čemu komunisti uvijek unesu svoje ideje o nacionalizmu, Rusiji i drugom.«³⁹⁾

Sudeći po ovakvim izvještajima, može se zaključiti da je policija budno pratila rad napredne srednjoškolske omladine i tražila od školskih vlasti, kao i direktora srednjih škola, da, bez formalne zabrane, onemogućavaju predavanja u đачkim družinama. S obzirom na to da su rukovodstva ovih družina pretežno vodili napredni omladinci, a 1938. godine prelaze potpuno u njihove ruke, iste godine direktori sarajevskih srednjih škola, po uputstvima iz Beograda, donose odluku da se »zbog izvjesnih razloga na povjerenim im zavodima ove godine ne održavaju đачke skupštine za izbor novih uprava a odlukom Ministarstva prosvjete uvode se seminarska vježbanja u višim razredima (VII i VIII) i cio rad, koji se inače obavljao u literarnoj družini, prenosi se na seminare.«⁴⁰⁾

³⁵⁾ Izvještaj Prve muške realne gimnazije u Sarajevu za školsku 1936/1937. godinu, str. 39.

³⁶⁾ Isto, str. 40.

³⁷⁾ Pored njega, u odboru društva radilo je još nekoliko naprednih đaka, među kojima učenici Arnaut Sadija i Pudarić Zdravko, koji su inače održavali veze sa naprednim đacima u ostalim srednjim školama u cilju sprovođenja zajedničkih akcija. — Prema sjećanju Betike Romano o radu SKOJ-a i napredne omladine u Sarajevu 1937—1939. g., tada učenice Prve ženske gimnazije. AIS, Memoarska građa bez registarske oznake. (Dalje: Sjećanja B. Romano).

³⁸⁾ Godišnji izvještaj II muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1936/1937. godinu, str. 41.

³⁹⁾ Isti dokumenat pominje i pojedinačne kandidate na tzv. »crvenim« listama koje su za 1937/38. školsku godinu bile predložene za uprave ova dva đачka udruženja; u Prvoj gimnaziji — Zvonimir Ugljen, Zdravko Pudarić i Uglješa Bogunović, a u Drugoj muškoj gimnaziji — Risto Besarević i Ljubo Popović. — DA SFRJ, Fond Milana Stojadinovića, 104/III, AIS, inv. br. 28012.

⁴⁰⁾ Jubilarni izvještaj Druge muške gimnazije u Sarajevu, 1905—1955, str. 14.

Skojevskoj organizaciji u mostarskoj gimnaziji, prema sjećanju tadanjeg đaka te škole, uspjelo je da u 1938. godini preuzme rukovođenje literarnom družinom, koja je pod nazivom: »Organizacija jugoslovenske gimnazijske omladine« bila odobrena od strane prosvjetnih vlasti. Pri izboru rukovodstva organizacije na čelu izborne liste u toj godini, pored nekoliko drugih skojevaca, nalazio se napredni omladinac Sreto Mandić. U školskoj 1939/40. godini na izborima za upravu ove »Organizacije« pobjeda je ponovo pripala naprednim omladincima. Međutim, direkcija škole poništava izbore s motivacijom da su u njenoj upravi samo komunisti i predaje organizaciju u ruke grupi frankovaca.⁴¹⁾ U izvjesnim slučajevima pozivani su u policiju i roditelji učenika koji su bili pod sumnjom da sprovode »komunističku propagandu« među ostalim đacima, tražeći od njih da vode strogi nadzor nad svojom djecom, upozoravajući ih na posljedice koje su se u većini slučajeva svodile na isključivanje iz škole. Za đake iz unutrašnjosti koji su se školovali u Sarajevu ili drugim bosansko-hercegovačkim centrima sve ove kazne su povlačile za sobom i protjerivanje u zavijačna mjesta. U takvim slučajevima policija je vodila računa i o stanodavcima kod kojih su đaci boravili u vreme trajanja školske godine. Pored ostalih mjera kojima je bila svrha da spriječe širenje komunizma među srednjoškolskom omladinom, Uprava sarajevske policije je u sporazumu sa prosvjetnim odeljenjem Banske uprave i sa direktorima srednjih škola, na osnovu Pravilnika Ministarstva prosvjete i naređenja Kr. Banske uprave, od 18. III 1938. godine, izdala naredbu koja je tražila od građana koji su izdavali stanove đacima da imaju ljekarsko uvjerenje i odobrenje od Uprave policije da smiju držati đake.⁴²⁾ Iako je naredba motivisana zdravstvenim razlozima, jasno je da se prvenstveno gledalo na političko držanje tih porodica.

Uza sve ove mjere, Ministarstvo prosvjete je u srednjim školama stvorilo i specijalne odbore za suzbijanje komunizma. Međutim, da su oni postigli malo u obavljanju postavljenih zadataka, svjedoči i jedan raspis Banske uprave Drinske banovine upućen Upravi policije u Sarajevu i svim sreskim načelstvima i ispostavama ove banovine u kojem se ističu nedostaci u radu organa državnih vlasti na području suzbijanja komunističke akcije među srednjoškolcima. Između ostalog, tu se kaže: »Obrazovani odbori iako sa širokim i detaljiziranim programom u većini slučajeva ostali su sve do danas bilo iz nerazumijevanja pune važnosti povjerene im dužnosti ili iz ma kojih drugih uzroka, potpuno neaktivni i nepokretni, ne razvijajući niti najvažnije djelovanje u granicama stvorenog i predviđenog programa i plana rada. Posljedice indolencije i pasivnosti ovih odbora dolaze do svoga izražaja u otkrivanju komunističkih komplota među srednjoškolcima pojedinih zavoda u unutrašnjosti zemlje u raznim oblicima komunističke propagande, štrajkovnim pokretima srednjoškolaca spojenim često sa čisto buntovničkim zahtjevima i aktima, i u raznim drugim pojavama i znacima.«⁴³⁾

Sve ove mjere koje su organi državnih vlasti preduzimali u cilju sprečavanja uticaja naprednih snaga u redovima srednjoškolaca i brojni izvještaji i raspisi koji se odnose na ova pitanja, istovremeno govore o sve snažnijem uticaju SKOJ-a u srednjoj školi. Do stvaranja Omladinske komisije pri PK

⁴¹⁾ »Četrdeset godina«, knj. IV, str. 91, Beograd 1960, Brana Kovačević — *Skojevska aktivnost u Mostaru poslije 1937. godine.*

⁴²⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 1383/1939. godinu.

⁴³⁾ DA SFRJ, Fond Milana Stojadinovića, 104/III, AIS, inv. br. 28058.

KPJ za BiH 1938. godine, SKOJ nije ni u jednoj srednjoj školi u Bosni i Hercegovini imao neke čvrste i određene organizacione oblike. U gotovo svim tim školama djelovale su manje skojevske grupe, koje su svoju aktivnost u pojedinim đачkim organizacijama svodile najvećim dijelom na čitanje marksističke literature i pojedinačne kontakte, prije svega sa onim đacima koji su na izvjestan način ispoljavali napredna shvatanja i svoju nesklonost prema režimu. Već od 1938. godine, prilazi se organizovanjem djelovanju i stvaranju skojevskih aktiva ili grupa, koje su u većini slučajeva formirane po razredima, a njihovim radom rukovođila su školska rukovodstva. Da bi se uspostavila saradnja i ostvarili zajednički zadaci koji su podjednako interesovali sve đake srednjih škola i organizacije SKOJ-a pri njima, formiraju se i međuškolski komiteti. U ovoj pokrajini oni su formirani uglavnom u mjestima gdje je takvih srednjih škola postojalo više.

Tako se, osim u muškim gimnazijama i u Ženskoj gimnaziji u Sarajevu, u ovom vremenu, počinje sve više da se osjeća rad SKOJ-a.⁴⁴⁾ I u ostalim srednjim školama u Sarajevu formiraju se skojevske grupe: u Učiteljskoj školi, Trgovačkoj akademiji i Srednjoj tehničkoj školi. U toku 1938. godine u radu na formiranju skojevskih organizacija u srednjim školama u Sarajevu posebno je bio aktivan Rato Dugonjić, student i tada već član KPJ.⁴⁵⁾ U svrhu organizovanja zajedničkog rada u ovo vrijeme održavani su povremeno međuškolski sastanci.⁴⁶⁾ Međutim, i prije uspostavljanja neposrednije saradnje i organizovanja zajedničkih i krupnijih akcija učenika sarajevskih srednjih škola, svaka akcija i istup đaka u bilo kojoj od ovih škola nailazila je redovno na solidarnost i pomoć od strane učenika ostalih škola. Iako je položaj i tretman učenika u gotovo svim školama bio sličan, iako su bila podudarna njihova stremljenja i potrebe, ipak su uslovi njihova rada i školovanja u pojedinim školama bili i nešto različiti, te se kao posljedica tog pojavljuju i odgovarajuće akcije i specifični zahtjevi učenika takvih škola. To je bio slučaj sa đacima Srednje tehničke škole u Sarajevu koji su se školovali pod posebno teškim uslovima. Tadašnji direktor škole Oskar Grof, po riječima samih đaka, zaveo je »pravi teroristički režim«.⁴⁷⁾ Posljedica preopterećenosti u časovima i gradivu bila je veoma slab uspjeh učenika, tako da je, prema sjećanju đaka ove škole, krajem novembra 1936. godine bilo 83% đaka sa slabim ocjenama.⁴⁸⁾

Pored toga, hrana u internatima bila je slaba, učionice su slabo ili nikako zagrijavane, a u školi đaci su bili izloženi raznim maltretiranjima i zlostavljanju od strane pojedinih profesora, pa i samog direktora, počev od

⁴⁴⁾ U ovom vremenu među starijim učenicama u gimnaziji bile su u skojevskoj grupi: Mira Kurilić, Paula Zon, Herta Festl, Dušanka Starčević, Klara Levi, Betika Romano, Divna Popović, a od mlađih Razija Omanović, Branka Blažek, Emilija Kapri, Slavica Kujundžić i Vojka Kraljević. — Sjećanja B. Romano.

⁴⁵⁾ Hasan Brkić — *Obnavljanje partijske organizacije u Sarajevu poslije 1936. godine*. »Četrdeset godina«, knj. 3, str. 93, Beograd 1960.

⁴⁶⁾ Na te sastanke su dolazili iz Prve gimnazije: Remzija Omanović, Zdravko Pudarić, Sadija Arnaut i dr., iz Druge gimnazije: Risto Besarović, Dragiša i Jovo Kurilić, Branko Krstić, Dinko Falatar, Dragutin Kosovac i dr., iz Učiteljske škole Allahari Haim i tada već svršeni đak ove škole Zijo Dizdarević, iz Trgovačke akademije Stojanka Starčević, iz Medrese Namik Čehić, iz Tehničke škole Ante Kuna i dr. — Sjećanja B. Romano.

⁴⁷⁾ AIS, Sudski procesi, S: 32/248.

⁴⁸⁾ Ibro Šator — *Đački štrajkovi u Sarajevu 1936. godine*. »Četrdeset godina«, knj. 4, str. 72, Beograd 1960. godine.

strogosti u ocjenjivanju i direktnog vrijeđanja i obraćanja đacima sa pogrdnim izrazima, do niza raznih, suviše oštih kazni izricanih i bez stvarnih razloga. O tome svjedoče izjave učenika prilikom njihovog saslušanja u policiji u vezi sa štrajkom, kao i izjave nekih nastavnika ove škole koji su istim povodom od strane policije saslušavani kao svjedoci. Između ostalih, profesor Karlo Mijić je tom prilikom izjavio: »Držim da je glavni povod štrajka bio hladnoća, preopterećenost u školi, nagovještavanje kazni i loš postupak direktora pram đaka, koji je u školi uveo strog sistem, više na đake bez razloga i vrijeđa ih«.49) S obzirom na to da školske vlasti nisu ništa poduzimale da poboljšaju stanje u školi, đaci su odlučili da sami organizuju takvu akciju koja bi obezbijedila udovoljenje svih njihovih zahtjeva, a istovremeno i javnost upoznala sa teškom situacijom u školi. Što su učenici Srednje tehničke škole u tu svrhu pribjegli štrajku, uticala je u izvjesnom smislu i slična akcija đaka Učiteljske škole u Petrinji sa kojom su se sarajevski đaci upoznali posredstvom lista »Glas omladine«, koji je čitan i među đacima ovdašnjih škola, a o čemu je u ovom listu donesen napis. Neposredan povod za početak štrajka bio je zahtjev direktora škole da se đaci četvrtog razreda građevinskog odsjeka, koji su 30. novembra napustili časove zbog hladnoće u razredu kazne smanjenjem ocjena iz vladanja, a neki i isključenjem iz škole. Đaci su dobrom većinom ustali protiv ovakvih prijetnji. Smatrajući da je štrajk najbolji put za rješenje i ovog i ostalih problema u školi, nekoliko đaka Srednje tehničke škole pristupilo je pripremama u cilju organizovanja štrajka. Dan prije početka štrajka, u stanu Ante Čolića, đaka Srednje tehničke škole, održan je sastanak nekolicine učenika koji su bili glavni inicijatori ove akcije, među kojima su bili Pavle Popović, Mirko Vlahović, Dušan Pejović, Jovo Pavić i Ali Osman Topčić. Da bi osigurali pomoć izvana i organizovali akcije solidarnosti đaka ostalih sarajevskih škola, sastanku su prisustvovali i neki učenici tih škola: sa I muške gimnazije Predrag Stanivuković i Josip Krezić, iz II muške gimnazije Vuković Mladen, zatim učitelj Zijah Dizdarević i dnevničar Gradske opštine Mahmut Ljubunčić.50) Na ovom sastanku pojedinci su dobili zaduženja da organizovanije provedu štrajk, a donesena je i odluka o upućivanju rezolucije Ministarstvu trgovine i industrije u Beograd, u kojoj je trebalo iznijeti stanje u školi i uzroke štrajka. Osim ove, donesena je i odluka o izdavanju tri vrste letaka koji bi u vrijeme trajanja štrajka bili dijeljeni roditeljima i starateljima učenika, građanima Sarajeva i đacima drugih škola, čija je svrha bila ne samo njihovo upoznavanje sa teškom situacijom u ovoj školi nego je istovremeno trebalo da utiče na roditelje i građane i ostale đake da i oni »dignu glas protiv nasilja i terora školske uprave«.51) Štrajk je proveden 3—4. decembra 1936. godine. Iako ne raspoložemo nekim sigurnim podacima o stvarnom uspjehu i rezultatima koje su učenici ovim štrajkom postigli, u svakom slučaju je uspjeh bio već u tome što su đaci ne samo upoznali javnost sa problemima škole nego su putem predstavki upozorili i nadležne organe na neophodnost promjena u ovakvom sistemu nastave. Da bi odvratili pažnju javnosti i sakrili vlastite greške i nepedagoški odnos prema učenicima, te je skrenuli sa onih pitanja na koja su đaci upravo ukazivali u nizu izjava, usmenih ili pismenih, u vrijeme izdvođenja štrajka, školske vlasti, sam direktor, pa i

49) AIS, Sudski procesi, S: 32/104

50) Isto, S: 32/40.

51) AIS, Sudska arhiva, S: 32/40.

policija je ovom štrajku pripisala sva obilježja nove komunističke taktike.⁵²⁾ S njim u vezu dovodene su čak i odluke VII kongresa Komunističke internacionale i njegova uputstva za komunističku propagandu u pojedinim zemljama, u kojima je rad među srednjoškolskom omladinom na jednom od prvih mjesta. Ukazujući i na uputstva CK KPJ za rad među srednjoškolskom omladinom koje je ovaj na osnovu pomenutih odluka VII kongresa KI izdao, Uprava policije u Sarajevu u svojoj prijavi Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu, obrazlažući zahtjev za krivični progon učenika u vezi sa ovim štrajkom, ističe da se »ovi štrajkovi pojavljuju u punom svijetlu razorne ilegalne komunističke propagande«.⁵³⁾

U sličnom tonu pisao je i »Jugoslavenski list«, koji je već 4. decembra u članku pod naslovom »Incidenti u Srednjoj tehničkoj školi« prokomentarisao, pored ostalog, i sljedeće: »Ovo nije bio naivan đачki štrajk, već ranije spreman po planu koji je policijskoj vlasti vrlo dobro poznat. Poznato je da su ovaj plan izveli stariji đaci podstreknuti od onih koji su ih naveli na ovaj štrajk, pa su uvukli i djecu iz mladih razreda, koja su sasvim daleko od svake pomisli na štrajk.«⁵⁴⁾

Iako u ovakvim tvrđenjima ima i nešto istine, jer je među onima koji su radili na organizovanju ove akcije bilo i nekoliko komunistički orijentisanih učenika, ipak činjenica, da su u štrajku učestvovali svi đaci ove škole, i da za sve vrijeme štrajka niko nije odustao da istraje u njemu do kraja, jasno govori da je đачka omladina u većini bila spremna, bez obzira na politička ubjeđenja i ideološke razlike, koje su neminovno postojale i očitovale se i u ovoj školi, da se odupre svakoj vrsti nasilja i pruži punu podršku svakom onom ko joj preporuča bilo koji put koji bi značio otpor takvim nasiljima i istovremeno vodio ispunjenju zahtjeva za koje su neposredno bili zainteresovani svi učenici. Davanju čisto komunističkog karaktera ovom štrajku đaka Srednje tehničke škole, po našem mišljenju, bio je osnovni cilj opravdanje pred javnošću progona glavnih organizatora štrajka, a što je jednovremeno trebalo da djeluje zastrašujuće na učenike ostalih škola i onemogućuje sprovođenje sličnih akcija srednjoškolaca.

To tim prije što je u veoma kratkom vremenskom roku u Sarajevu bio organizovan i proveden još jedan đачki štrajk, ovoga puta u Gazi-Husrefbegovoj medresi.⁵⁵⁾ To je govorilo da su i ostali đaci bili spremni da sličnim putem rješavaju specifične probleme u svojim školama. Kao i prvom štrajku, i ovome je prethodio sastanak nekolicine naprednih đaka ove, i drugih škole, kojem su prisustvovali Nijaz Dizdarević, Hamid Trebinjac, Asim Čohadžić, Esad Ferušić, Mladen Vuković, i drugi, koji su raspravljali o nužnosti provođenja štrajka kao mogućnosti da se položaj đaka ove škole poboljša. U ovo vrijeme đaci koji su pohađali Medresu i stanovali u internatu bili su podvrgnuti najstrožijoj disciplini. I najsitniji prekršaj povlačio je za sobom kazne, počev od davanja slabih ocjena, oduzimanja dnevnih obroka hrane i slično, do izbacivanja iz škole ili internata. Pored toga, prefekt internata

⁵²⁾ Isto.

⁵³⁾ Isto.

⁵⁴⁾ *Jugoslavenski list*, Sarajevo 1936, br. 284.

⁵⁵⁾ Vidjeti o ovim štrajkovima: Rasim Hurem — *Dva štrajka sarajevskih srednjoškolaca*, *Glasnik arhiva i Društva arhivista BiH*, Sarajevo 1963, str. 133—145; Hajrudin Mehmedbašić — *Đачki štrajkovi u Sarajevu 1936—1937. god.*, »Omladinska riječ«, Sarajevo, 1956, br. 527—530; Ibro Sator — *Đачki štrajkovi u Sarajevu 1936*, »Četrdeset godina«, knj. 4, str. 72—74.

Mehmed Handžić, i još neki vaspitači, posredstvom nekoliko đaka — prokazivača organizovali su špijuniranje ostalih učenika i na svaku njihovu dostavu reagovali oštro. Sve je to uticalo da se i kod učenika Medrese stvorila čvrsta odluka da putem štrajka okončaju takvo stanje u školi i javno izraze svoje neslaganje sa ovakvim sistemom obrazovanja i vaspitanja.

Iz straha da ne uslijede slične akcije i u drugim srednjim školama, policija je u ovom štrajku, koji je proveden 12. i 13. januara, 1937. godine, još energičnije istupila i dovodeći u vezu oba štrajka, čiji su idejni pokretači bili dobrim dijelom jedni isti ljudi, pristupila hapšenju đaka, među kojima su se zajedno našli đaci Srednje tehničke škole, Gazi-Husref-begove medrese, Šerijatske gimnazije i I muške realne gimnazije.

I prije nego što je na Sudu ustanovljena krivica ovih đaka školske vlasti su pod pritiskom policijskih vlasti bile prinuđene da pojedince - štrajkače isključe iz škole. I pored protesta i otpora ovakvoj odluci od strane nekoliko naprednih profesora,⁵⁶⁾ iz Prve muške gimnazije bili su kažnjeni učenici Predrag Stanivuković, Josip Krezić i Jakob Papo isključenjem iz svih srednjih škola bez prava polaganja ispita.⁵⁷⁾ Radi krivičnog progona Državnom sudu za zaštitu države Uprava policije je predala 19 učenika: Popović Pavla, Dizdarević Zijaha, Stanivuković Predraga, Vuković Mladena, Mirka Vlahovića, Josipa Krezića, Antu Čolića, Dušana Pejovića, Jovu Pavića, Mahmuta Ljubunčića, Ali Osmana Topčića, Jakoba Papu, Alfreda Horvica, Nijaza Dizdarevića, Hamida Trebinjca, Mehmeda Selaka, Hamida Berhamovića, Esada Ferušića i Asima Čohadžića.⁵⁸⁾ Iako su svi oni, poslije provedene istrage bili oslobođeni svake sudske odgovornosti, školske vlasti svih ovih škola primijenile su prema učesnicima štrajka veoma rigorozne mjere, slično kao što je učinjeno sa đacima I muške gimnazije. Iz Srednje tehničke škole isključeni su učenici: Pavle Popović, Mirko Vlahović, Jovo Pavić, Dušan Pejović, Ali-Osman Topčić i Anton Čolić.⁵⁹⁾ Posebno stroge kazne izrekao je nastavnički savjet Gazi-Husref-begove medrese kada je od 142 učenika, koliko ih je štrajkovalo, 53 učenika isključio iz škole, a među njima 37 bez prava polaganja ispita.⁶⁰⁾

⁵⁶⁾ *Glasnik Jug. profesorskog društva*, oktobar 1937, sv. 2, Zapisnik XVIII kongresa; Na sjednici Nastavničkog savjeta Prve muške gimnazije od 17. februara 1937. g. koja je održana povodom ovih štrajkova Dr Stjepan Tomić je, braneći optužene đake, otvoreno iznio kako svoj stav, tako i stav ostalih naprednih nastavnika u vezi sa zahtjevom strogog kažnjavanja ovih đaka. »Imamo da odlučimo o sudbini trojice naših đaka koje smo odgajali sedam godina. Mi smo odgovorni pred našom savješću i pred društvom. Uvjeren sam da se radi o nepotrebnom uveličavanju komunističke opasnosti kojom se možda želi prikriti druge stvari. Nepotrebno uveličavanje i osuđivanje komunizma na svaki revolt đaka protiv grešaka škole, i nastavnika ustvari znači stvarati komuniste. Škole bi radile u prilog komunizma, ako bi revolt đaka protiv pojedinih nesavjesnih profesora bez ikakvog daljeg ispitivanja proglasila aktom komunističke propagande«. *Spomenica 75-godišnjice Prve gimnazije u Sarajevu 1879—1954*, str. 37.

⁵⁷⁾ *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, oktobar 1937, br. 2, Zapisnik XVIII kongresa.

⁵⁸⁾ AIS, Sudska arhiva, S: 32/40; od ovih đaka su u toku NOR-a poginuli ili stradali kao ilegalni radnici: Pavle Popović, Zijah Dizdarević, Mladen Vuković, Esad Ferušić, Mahmut Ljubunčić, Ali-Osman Topčić, Asim Čohadžić, Predrag Stanivuković. Učenik Hamid Trebinjac je u toku rata bio u ustaškim redovima i kasnije je strijeljan.

⁵⁹⁾ DAS, BU, Pov. DZ, br. 1931/37.

⁶⁰⁾ Arhiva Gazi-Husref-begove medrese, br. 21/37, iz zapisnika sjednice nastavničkog savjeta Gazi-Husref-begove medrese od 18. januara 1937. godine.

Oba ova đачka štrajka, o čijim neposrednim rezultatima zbog nedovoljnosti podataka ne možemo nešto više reći, naišla su na simpatije svih demokratski orijentisanih slojeva u gradu, a manifestacije solidarnosti ostalih srednjoškolaca, prilikom provođenja ovih štrajkova, bile su jasan dokaz da je srednjoškolska omladina bila ne samo osjetljiva na nepravilan odnos prema njenim omladinskim problemima, životu i školovanju, kakav je u suštini bio odnos tadanjih državnih i prosvjetnih organa, nego i spremna da otvoreno izrazi svoje neslaganje sa takvim odnosom i sistemom školovanja tražeći promjenu ovakvog stanja.

Osim toga, moglo se očekivati da će nadležni organi, uviđajući ozbiljnost ovih đачkih štrajkova i njihov blagonaklon prijem od strane demokratske javnosti, poduzeti određene korake u cilju poboljšanja situacije u školama i uklanjanja osnovnih uzroka koji su mogli izazvati nova istupanja učenika. Inače, srednjoškolska omladina u BiH se štrajkom kao sredstvom i metodom za postizanje svojih zahtjeva u ovom vremenu prilično rijetko služila i prihvatila ga je kao krajnju mogućnost. Međutim, nekada su i najprirodniji izrazi revolta đaka protiv nepedagoških postupaka nastavnika ili sličnih uzroka nazivani štrajkom i bili dovoljan razlog za kažnjavanje učenika. Takav slučaj desio se u tuzlanskoj gimnaziji, u kojoj su učenici VI razreda, 20. februara 1937. g., izostali sa časa francuskog jezika u znak negodovanja protiv metoda rada predmetnog profesora.⁶¹⁾ Napuštanje časa nazvano je štrajkom i bilo povod donošenja odluke Nastavničkog savjeta ove gimnazije, kojom se četiri učenika isključuju iz škole za jednu godinu, dok su od ostalih đaka 11-ca kažnjena ukorom Nastavničkog savjeta, a 19 ukorom direktora.⁶²⁾ Inicijatori ovakvih i sličnih đачkih akcija su gotovo redovno bili odlični đaci, đaci dobrog vladanja i oni su sa punom ozbiljnošću prilazili svim đачkim pitanjima, svojim školskim drugovima prilazili sa puno pažnje, pružali pomoć slabijim učenicima u savlađivanju gradiva i svojim slobodnim i otvorenim stavom koji je dolazio do izražaja, kada su bili u pitanju interesi svih đaka, vršili su ne mali uticaj na intenzivnija napredna strujanja među srednjoškolicima i na razvijanje interesa za događaje koji su se dešavali i van školskih zgrada.

Stvaranje omladinske komisije pri PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, 1938. godine, uticalo je na brže organizaciono sređivanje i jačanje skojevskih organizacija, kao i na njihovo sve šire i uspješnije djelovanje u redovima cjelokupne omladine, pa tako i srednjoškolske.

Iako nemamo sigurnijih podataka o broju članova SKOJ-a koji su djelovali u srednjim školama u ovom periodu neposredno pred rat, prema sjećanjima, koja se u tom pogledu uglavnom slažu, srednjoškolska omladina je imala čvrstu i razgranatu skojevsku organizaciju. U gotovo svim srednjim školama, kako u Sarajevu, tako i u Mostaru, Banjaluci, Prijedoru, Bihaću, Bijeljini, Tuzli, Trebinju i dr. postojale su mreže aktiva SKOJ-a, koje su imale i prilično veliki krug simpatizera. Prema nekim podacima, međuškolski komitet u Sarajevu je pred sam rat rukovodio već sa oko 250 članova SKOJ-a,⁶³⁾ koji su bili u organizacijama u muškim i ženskim gimnazijama,

⁶¹⁾ AIS, dokumentaciona građa za istoriju radničkog pokreta tuzlanskog bazena, 1937, sveska XVI, dok. br. 17.

⁶²⁾ Isto.

⁶³⁾ *Omladinska riječ*, Sarajevo 1955, br. 484, 485, str. 6.

Srednjoj tehničkoj školi, Učiteljskoj školi i Trgovačkoj akademiji. Samo u I ženskoj gimnaziji, već do 1939. godine bilo je oko 10 učenica članova SKOJ-a, i oko 60 učenica-simpatizera.⁶⁴⁾ U Mostarskoj gimnaziji su 1939. godine radile tri skojevske grupe,⁶⁵⁾ a u 1940. godini već postoje skojevski aktivni u gotovo svim višim razredima srednjih škola.⁶⁶⁾ Organizaciono jačanje SKOJ-a u srednjim školama u Bosni i Hercegovini u ovom vremenu nepo-, sredno se odrazilo i na samu aktivnost napredne srednjoškolske omladine u odnosu na pitanja koja su u postojećoj društveno-političkoj situaciji bila aktuelna za sve srednjoškolce — pitanja popravke uslova školovanja siromašnih učenika, borba protiv prosvjetne politike A. Korošeca, borba protiv jevrejskog numerus clausus-a i traženje zaštite i slobode đačkog organizovanja.⁶⁷⁾

Pa ne samo u rješavanju problema škole nego i u nizu političkih akcija koje je organizovala KPJ u ovom vremenu u priličnom broju se pojavljuje upravo srednjoškolska omladina. Navešćemo nekoliko značajnijih primjera. Povodom rođendana predsjednika Čehoslovačke Republike, sarajevska Jugoslovensko-čehoslovačka liga priredila je akademiju, koja je bila brojno posjećena, a »naročito od strane omladine«. Govoreći o atmosferi u kojoj je protekla akademija, Kr. BU Drinske banovine u izvještaju Min. inostranih poslova u Beogradu ističe da »smatra za potrebno da naglasi da je ova svečanost više ličila na zborište ljevičarskih manifestacija, nego na jednu priredbu na kojoj je sa dužnim dostojanstvom imala da se oda pošta rođendanu predsjednika i poglavara Čehoslovačke republike. Naime, ljevičarski elementi i sve ono što se smatra da pripada »demokratiji« iskoristili su svečanost da manifestuju od početka do kraja svoje ljevičarske ideologije i doktrine.«⁶⁸⁾ Što je ova akademija imala ovakav ton, zasluga je upravo omladine, među kojom je dobrim dijelom bila prisutna sarajevska srednjoškolska omladina. Na akademiji se, pored dr J. Čihaka, predsjednika društva »Čehoslovački obec« u Sarajevu, kao govornik pojavio i Hasan Brkić, koji je u to vrijeme bio član KPJ.*) 24. septembra 1938. godine u posebnom izdanju list »Jugoslovenska pošta« je donijela vijest o njemačkom ultimatumu Čehoslovačkoj. Odmah su u gradu organizovane demonstracije. Prema policijskom izvještaju, u ovim demonstracijama učestvovala je »grupa srednjoškolske omladine i trgovačkih pomoćnika, svega oko 500 osoba.«⁶⁹⁾ Ovakve akcije su govorile ne samo o živom interesovanju đaka za događaje na međunarodnoj pozornici nego su bile i neposredan izraz njene spremnosti da i sama reaguje na ova zbivanja i javno manifestuje svoje stavove u vezi s njima. Iako je policija svaki put intervenisala i kažnjavala i hapsila učesnike demonstracija, sve to nije moglo zaustaviti i spriječiti izraze negodovanja progresivnih snaga protiv svih akata koji su ugrožavali mir i protiv sve otvorenije profašističke propagande u Jugoslaviji. Tako je policija i ovoga puta pristupila hapšenju demonstranata, među kojima su se našli i srednjoškolci Dragiša Kurilić i Franjo Lešić.⁷⁰⁾

⁶⁴⁾ Sjećanja B. Romano.

⁶⁵⁾ *Četrdeset godina*, knj. 4, str. 91, Beograd 1960.

⁶⁶⁾ *Vojnoistorijski glasnik*, 1954, str. 7, br. 1.

⁶⁷⁾ Iz Rezolucije VI zemaljske konferencije SKOJ-a.

⁶⁸⁾ DAS, BU Drinske banovine, Pov. DZ, br. 6870/1938. godinu.

* Isto.

⁶⁹⁾ DAS, BU DB, Pov. DZ, br. 3865/1938. godinu.

⁷⁰⁾ Džemil Šarac — *Demonstracije u Sarajevu 1938. godine*; »Četrdeset godina«, knj. 3, str. 436—437, Beograd 1960.

Na osnovu podataka koje daju pojedini sačuvani policijski dokumenti, a i sjećanja tadanjih učesnika revolucionarno-demokratskog pokreta, može se zaključiti da su ovi istupi demokratskih i progresivnih snaga u ovom vremenskom periodu od četiri godine bili veoma česti i da je gotovo svaki značajniji politički događaj u zemlji i van nje bio praćen i odgovarajućom akcijom ovih snaga. Među njima se redovno pojavljivala i istupala srednjoškolska omladina. Kada je prilikom decembarskih izbora 1938. godine u Sarajevu izbio sukob između pristalica režima i protivnika vlade, nakon što su prvi na nekim biralištima (na Kovačima, Bjelavama) pokušavali da spriječe birače ne samo da glasaju za opoziciju nego i da pristupe biračkim mjestima, grupa naprednih omladinaca i skojevaca, među kojima srednjoškolski Dragutin Kapri i Remzija Omanović,⁷¹⁾ odlučila je da »deblokira« birališta na Bjelavama. Kao i obično, policija je stupila u djestvo i rastjerala omladince.⁷²⁾ Srednjoškolska omladina i u ostalim mjestima Bosne i Hercegovine bila je uključena u niz aktivnosti u vrijeme priprema za skupštinske izbore 1938. godine. Bila je rasturač letaka i proglasa koje je tom prilikom izdavao CK KPJ i CK SKOJ-a; zajedno sa studentskom, radničkom i drugom naprednom omladinom pružala je punu podršku nastojanjima Partije da uspostavi saradnju sa političarima iz Udružene opozicije, posebno u periodu sve očiglednije opasnosti od njemačkog i talijanskog fašizma. Istovremeno je otvoreno istupala i protiv svih pokušaja jačanja fašističkih pokreta u zemlji, Hođere, Ljotića i dr. Između ostale aktivnosti napredne banjalučke gimnazijske omladine toga vremena, pomenućemo učešće đaka u razbijanju Hođerinog zbora koji je trebalo da se održi na Govedarnici u Banjaluci pred izbore 1938. godine. U demonstracijama koje su organizovane povodom ovog zbora učestvovala je i većina đaka banjalučke gimnazije, među kojima i dobar broj učenika VII b razreda. Jedan od gimnazijskih profesora pokušao je da spriječi đake da demonstriraju i kad se neposredno sukobio sa jednim od učenika, došlo je do opšte gužve i fizičkih obračunavanja.

U školi je odmah obrazovana komisija koja je ispitala cio slučaj i sve se završilo odlukom Nastavničkog savjeta o isključenju nekolicine đaka: Radman Milana, Kovačević Dušanke, Džepina Duška, Gajić Slobodana i Drča Dušana.⁷³⁾

Ovaj primjer i ranije navedeni slučajevi sukoba između naprednih učenika i profašistički nastrojene omladine rječito govore o političkoj diferencijaciji i previranjima koja su zahvatila i srednjoškolce, a u isto vrijeme i o sve težim uslovima u kojima je napredna omladina srednjih škola mogla da djeluje. S obzirom na to da je, uglavnom, njihov rad bio u centru pažnje kako školskih vlasti, tako i državnih organa, sve mjere koje su ovi donosili bile su usredsređene na suzbijanje djelatnosti lijevo orijentisane omladine. Upravo u ovo vrijeme o kome je riječ, donošene su veoma često najraznovrsnije mjere od strane prosvjetnih vlasti sa ciljem da se komunistička djelatnost među srednjoškolcima potpuno onemogući. Godine 1938. ministar prosvjete donio je »Pravilnik o suzbijanju komunističke i druge razorne propagande među

⁷¹⁾ Oba poginula u toku NOR-a.

⁷²⁾ Džemil Šarac — *Demonstracije u Sarajevu 1938. godine* — »Četrdeset godina«, knj. 3, str. 438, Beograd 1960.

⁷³⁾ AIS, MG, R-4, str. 3 (Sjećanja Radovanović Dragoljuba na aktivnost napredne omladine od V razreda gimnazije do 1941); AIS, MG, S-22. Sitnica Ahmet — *Neki štrajkovi u Banja Luci prije rata*.

srednjoškolskom omladinom⁷⁴⁾ u kojemu su, u stvari, bile objedinjene sve ranije izdate naredbe u tom pravcu. Iako se javnosti htjelo prikazati da »Pravilnik« nije uperen samo protiv komunista i njihove djelatnosti među srednjoškolcima, iako je u naslovu istaknuto da se donosi radi suzbijanja »i druge razorne propagande«, odredbe sadržane u 22. člana pomenutog Pravilnika su jasno govorile da se on isključivo odnosi upravo na komunističku aktivnost među srednjoškolskom omladinom. Sve ove mjere nad čijim se dosljednim provođenjem u život vodio strogi nadzor, kao i novi koraci u tom pravcu koji su uslijedili u naredne dvije, tri godine pred početak rata, jasno su pokazale koliko su nosioci vlasti u zemlji daleko otišli u oblasti školstva i prosvjetne politike slijedeći fašističke zemlje. Svaka reakcija na provokativne istupe profašističkih elemenata u školi, tumačena je kao »komunistička propaganda« i povlačila za sobom nove progone, kako naprednih đaka, tako i naprednih profesora koji su javno ispoljavali svoja neslaganja sa ovakvom politikom u prosvjeti. Odlučan stav naprednih profesora da se odupru svim ovim mjerama koje su, pod vidom nastojanja da se školska omladina vaspitava u nacionalnom duhu, praktično značile otvaranje vrata za neometanu propagandu profašistički orijentisanih elemenata u srednjoj školi, došao je vidno do izražaja na posljednjem održanom kongresu profesorskog društva pred rat, jula mjeseca 1939. godine u Sarajevu. Jedan od glavnih referata na kongresu bio je referat sarajevskog profesora Stjepana Tomića »Osvajačka propaganda u Srednjoj školi i nacionalno vaspitanje omladine«, u kojemu je referent ukazao na sve očigledniji prodor strane propagande u srednje škole u zemlji i opasnosti koje su po sam naš narod i njegovu nezavisnost iz toga proizilazile. Govoreći o tome, kao i o dužnostima i obavezama koje se postavljaju pred profesore, kao vaspitače školske omladine, dr Stjepan Tomić je, pored ostalog, rekao i sljedeće: »Protiv svih razornih sila, dolazile one sa srpske, hrvatske ili slovenačke strane, koje moralno truju naš narod slabe i onemogućavaju odbranu zemlje, treba postaviti dva čelična bedema: svijest o opasnosti i konstruktivni nacionalizam naše omladine. Mi profesori obraćamo se danas cijelom narodu, a najprije našoj dragoj omladini, da shvati, da razumije jednu jedinu istinu našeg vremena, istinu pred kojom sve drugo treba da u prah pada: naša nacija ima danas samo jednog jedinog neprijatelja, a to je svaki onaj koji želi da joj oduzme slobodu, samo jednog jedinog prijatelja, a to je svaki onaj koji će joj pomoći da brani svoju slobodu.«⁷⁵⁾

Da su glavne misli ovog referata bile jednodušno prihvaćene od strane učesnika ovog kongresa, potvrdilo je to njihovo unošenje u rezoluciju koja je donesena na kongresu.

Kongres je takođe postavio i zahtjev da se ovaj referat štampa i da se na taj način omogući uvid u njegov sadržaj svoj đачkoj omladini.

Na reagovanja i proteste naprednih profesora protiv prosvjetne politike, koja je, kao i cjelokupna unutrašnja i spoljna politika tadanjih vlastodržaca vođena u čisto fašističkom duhu, najodgovorniji organi u zemlji su se redovno oglašivali. Slijedeći svoje prethodnike, novi ministar prosvjete u vladi Cvetković—Maček, Antun Korošec, još više je pooštrio mjere protiv komunista i napredne omladine. Prema pisanju Ivana Ribara, Korošec je pri stupanju na

⁷⁴⁾ DAS, BU DB, Pov. DZ, br. 1383/1939.

⁷⁵⁾ *Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva*, septembar 1939. godine, sv. 1.

dužnost ministra prosvjete izjavio novinarima »da je potreban složen i jedinstven rad kako bi se omladina sačuvala od lutanja i od stramputica i uputila pravim nacionalnim i moralnim putevima«.76) Na kakva »lutanja i stramputice« je mislio ministar prosvjete Korošec, vidjelo se ubrzo. Već 16. septembra 1939. godine77) on je putem svih banskih uprava uputio povjerljivu naredbu kojom se zahtijevalo od školskih vlasti, posebno od direktora srednjih škola, da rade na suzbijanju i onemogućavanju komunističke djelatnosti među srednjoškolicima, pozivajući ih na strogo pridržavanje propisa koje je u tom pravcu donosio Pravilnik iz 1938. godine. Oktobra 1940. godine on donosi i naredbu koja je omogućavala samo ograničenom broju đaka Jevreja upis u srednje škole. I ovo je bilo sračunato i sa ciljem da se razbije jedinstvo školske omladine i među njima stvori i razvija nacionalna i vjerska mržnja i razdor.

Da vidimo sada kako je na sve ovo reagovala sama školska omladina. Iako bi se moglo očekivati da je nakon svih pomenutih mjera režima protiv širenja uticaja najprogresivnijih snaga u srednjoj školi njihova djelatnost morala ako ne potpuno prestati, a ono biti svedena u najuže moguće granice, ipak podaci sačuvanih dokumenata iz ovoga vremena, a koji se odnose na ovo pitanje, govore upravo suprotno. Iako su vlasti ukidale i zabranjivale niz srednjoškolskih druština, literarnih, sportskih i drugih organizacija, čim bi se u njihovom radu ispoljila napredna stremljenja i orijentacija, đачka omladina je, predvođena SKOJ-em, pronalazila nove načine i mogućnosti za provođenje političke aktivnosti. Za takav rad oni su dobivali podsticaj iz saznanja da nisu bili sami i da su u svojim nastojanjima za izmjenom postojećih i sve težih uslova života i školovanja uvijek nailazili na podršku progresivnih snaga u redovima radništva, građanstva, među svojim roditeljima i nastavnicima. Samostalne srednjoškolske akcije smjenjivale su zajedničke akcije svih progresivnih snaga u koje se uključuje i školska omladina. Pružanje otpora protiv širenja uticaja ljoticévaca, klerofašista i raznih šovinističkih grupacija u školama u razdoblju 1938—1941. godine — mnogobrojni izleti napredne omladine Sarajeva, Tuzle, Mostara, Banjaluke, Bijeljine i drugih mjesta koji su predstavljali jednu od najlakše provodljivih i najčešće primjenjivanih formi djelovanja komunista među đачkom omladinom neposredno pred rat, na kojima je pripreman i izvođen prigodan program, uglavnom u duhu odbrane zemlje; protivratne demonstracije 1940. godine u Banjaluci, Prijedoru i Mostaru, štrajk prijedorskih đaka 1940. godine; martovske demonstracije 1941. godine, — samo su neke od značajnijih akcija u kojima je masovno učestvovala napredna bosansko-hercegovačka srednjoškolska omladina. Na koji način je SKOJ uspijevaio da priprema i provede pojedine omladinske akcije u vrijeme kada je režim najstrožije kontrolisao njihov rad i zabranjivao sve skupove čiji su organizatori, po shvatanju vlasti, bili imalo sumnjivi kao komunisti, pokazaće nam primjer rada međuškolskog komiteta SKOJ-a u srednjim školama u Sarajevu. U cilju uspostavljanja što neposrednije saradnje i organizovanja jedne velike zajedničke manifestacije sve srednjoškolske omladine u gradu, međuškolski komitet SKOJ-a odlučio je da priprema srednjoškolsko fudbalsko prvenstvo, a organizator prvenstva pred školskim vlastima

76) Dr Ivan Ribar — *Politički zapisi*, Beograd 1952, knj. IV, str. 136.

77) *Spomenica 75-godišnjice I muške gimnazije u Sarajevu, 1879—1954*, str. 39.

bio je predstavljen Ferijalni savez.⁷⁸⁾ Zahvaljujući tome, akcija je potpuno uspjela i u njoj su učestvovalе sve srednje škole u gradu uključujući i Željezničku industrijsku školu i Bogosloviju, a ostvareni prihodi namijenjeni su i podijeljeni kao pomoć đacima slabog imovnog stanja.

Grupa komunista i naprednih omladinaca uspjela je da razvije aktivnost posredstvom hrvatskog planinarskog društva »Bjelašnica«, koje je postojalo i bilo aktivno pred rat. 1940. godine pri ovom društvu formirana je omladinska sekcija, čija je uprava bila u rukama komunista i naprednih omladinaca.⁷⁹⁾ Pošto su dobili planinarsku kuću na Jahorini, ova sekcija je organizovala svake subote izlete omladinaca koji su policiji predstavljeni kao izleti smučara ili planinara, dok su samim učesnicima ovi izleti značili okupljanje u »domu skojevaca«, u kojemu su slušali predavanja i vodili niz diskusija o najaktuelnijim političkim problemima. Ovakva i slična aktivnost napredne srednjoškolske omladine, pred sam rat, organizovana je i u ostalim mjestima Bosne i Hercegovine, i za to su korištene sve postojeće legalne forme i mogućnosti. Pored svega ovoga, svoja shvatanja i stremljenja napredna srednjoškolska omladina ovog vremena iznosila je i putem svojih đачkih listova. Zajednička crta im je bila — vidno izražena namjera da đaci neposredno učestvuju u rešavanju pitanja koja su se ticala života i rada u školi, a tako isto i u društvenom životu uopšte.

19. februara 1940. godine⁸⁰⁾ izašao je prvi i jedini broj »Đачkog glasnika«, lista učenika sarajevske II muške gimnazije. Već u uvodnom dijelu pokretači lista ističu socijalne motive koji su ih naveli da pripreme njegovo izdavanje naglašavajući da se današnji život »ni u jednom trenutku ne poboljšava, nego nažalost svakim danom biva sve teži i nesnosniji«. »S obzirom, pisali su dalje daci, da nas ima kako bogatih, tako još veći broj siromašnih, nas nekoliko na broju odlučili smo da izdajemo ovaj list... i sav suficit predamo našem školskom fondu »Kosta Krsmanović«.⁸¹⁾ Ovakva gledanja na društvene probleme i teške uslove školovanja od strane samih učenika nisu bila dozvoljena. Protiv lista je odmah pisala i dnevna štampa, a dalje njegovo izlaženje obustavljeno. Uprava škole je ovu zabranu obrazložila time što se putem lista protura »propagandni materijal«.

Drugi list sarajevskih đaka pokrenula je direkcija I muške realne gimnazije pod naslovom »Mi đaci«, kao literarno-zabavni list od kojega su izašla svega tri broja u prvoj polovini 1940. godine. Iako je uprava škole i u ovom listu imala namjeru da pokrene pitanja koja su inače interesirala učenike namećući svoje stavove i svoja shvatanja prema tim pitanjima, i onemogućiti učenicima putem lista da šire napredne ideje i misli, zahvaljujući upornosti skojevaca i ostalih naprednih đaka, već drugi broj lista poprима sasvim nov izgled i donosi napise samih učenika, u kojima oni na svoj način tretiraju probleme života i škole. Zrelost ove omladine i njeni realni pogledi na život još vidnije su ispoljeni u trećem i posljednjem broju lista, u kojemu su se pojavili priloz i učenika i iz drugih srednjih škola u gradu. Zbog svojih slobodoumnih tendencija, list je poslije trećeg broja bio zaplijenjen i zabranjeno

⁷⁸⁾ Braco Kosovac — *Fragmenti vrijedni sjećanja*, »Riječ mladih«, Sarajevo 1953, br. 1, str. 1.

⁷⁹⁾ Isto.

⁸⁰⁾ AIS, Zbirka RP-II/389.

⁸¹⁾ *Đачki glasnik*, list učenika II muške realne gimnazije u Sarajevu, 1940. god., br. 1, str. 1.

njegovo dalje izlaženje. Prema pisanju jednog savremenika, »predratni list 'Mi daci' je lijepa dokumentacija napora srednjoškolske omladine za osvaja-nje napredne misli i djela u svom domenu rada, pa i u društvu uopšte.«⁸²⁾

Iako nemamo podataka o nekim drugim listovima iz ovog vremena u ostalim srednjim školama u Bosni i Hercegovini, svakako već i ovi primjeri pokazuju da je napredna omladina pojedinih srednjih škola, uglavnom tamo gdje su u tom pogledu postojale mogućnosti, nastojala da i putem pisane riječi djeluje među ostalom đačkom omladinom. I ostala opoziciona štampa, u kojoj su dolazile do izražaja težnje i stavovi demokratskih snaga zemlje u odnosu na tadanju unutrašnju i spoljno-političku situaciju, imala je odraza na širenje slobodoumnih shvatanja među ovom omladinom i njenu naprednu ideološku orijentaciju.

Ako bismo na osnovu svega izloženog htjeli izvući zaključke koliko su KPJ i SKOJ postigli uspjeha u radu sa srednjoškolskom omladinom, podiza-nju njene revolucionarne svijesti i prihvatanju naprednih ideja, dovoljno je da istaknemo njihovo brojno opredjeljenje za narodnooslobodilački pokret. O tome svjedoče spomen ploče, koje su u nekim srednjim školama u ovoj pokrajini otkrivene u znak sjećanja na učenike viših razreda ovih škola, pale borce u NOR-u. Prema nepotpunim podacima, prikupljenim prilikom pripre-manja proslave 75-godišnjice I muške gimnazije u Sarajevu, samo iz ove škole u toku rata poginuo je 151 učenik,⁸³⁾ od kojih su 52 neposredno iz đačke klupe stupili u redove boraca narodne revolucije.

Iz izvještaja II muške gimnazije u Sarajevu, povodom proslave 50-godiš-njice škole, saznajemo da je, pored velikog broja đaka koji su učestvovali u NOR-u, 126 učenika ove škole izgubilo u borbi život.⁸⁴⁾ Iako za sve srednje škole u Bosni i Hercegovini nemamo podataka o brojnom stanju učesnika NOR-a, iz prostog razloga što se u nekim od njih nije obračala do danas pažnja tom pitanju, na osnovu činjenica da je SKOJ u godinama pred rat djelovao u svim tim školama, možemo pretpostaviti da je broj đaka sa naprednim i anti-fašističkim uvjerenjem u njima bio prilično velik i da su oni u toku rata bili ili borci NOV-e ili djelovali kao ilegalni radnici. To potvrđuje da cjelokupna aktivnost napredne srednjoškolske omladine u godinama pred rat nije bila proizvod samo i isključivo nekog mladalačkog oduševljenja — kojega u od-ređenoj mjeri ima kod mladih ljudi, neke želje za isticanjem ili izraz bunta na sve ono što je tim mladim ljudima nametano kroz život i školovanje, — nego je sva ta aktivnost bila proizvod i dubokog uvjerenja u opravdanost svih omladinskih htijenja i želja, jer je oružanu borbu naših naroda u kojoj su se otvarale široke mogućnosti za rješenje i njenih problema, srednjoškol-ska omladina najvećim dijelom prihvatila i neposredno se u tu borbu uklju-čila.

Summary

The period 1937—1941 represents a period of growth of the youth movement both in Yugoslavia as a whole and in Bosnia and Herzegovina in particular. This growth is directly linked with the endeavours of SKOJ and CPY to carry out the

⁸²⁾ *Riječ mladih*, 1953, br. 1, str. 3.

⁸³⁾ *Spomenica 75-godišnjice I muške gimnazije u Sarajevu 1879—1954*, str. 51—53.

⁸⁴⁾ *Jubilarni izvještaj II muške gimnazije u Sarajevu 1905—1955*, str. 41, 42. U ovaj broj uključeni su i stariji daci, koji su ranije od ovog perioda koji proučavamo prošli kroz II mušku gimnaziju.

new party line concerning the work with the young which aimed at building a vast youth organization including the university students, grammar and technical school pupils, working class youth and the peasant youth. In order to make it possible, the Communist Party and SKOJ, which acted illegally begin, to make use of the legal organizations and associations as well as all the other forms of legal activity with the aim of closer touch with the young. This was in the existing circumstances the only possible way for the CPY and SKOJ to realize their influence on the young and to take part not only in the struggle for realization of purely youth demands and solution of purely youth problems, but also in the universal struggle of the progressive forces in the country.

This paper deals with all the variety of forms of the CPY and SKOJ activities through which they carried out their influence among the school youth: literary clubs, trips, discussion clubs, sport and cultural associations, libraries, boy-scouts, the teetotalian youth and so forth. That CPY and SKOJ were successful with the school youth of Bosnia and Herzegovina proves the fact that many progressive actions were done by this youth at that time: the grammar school students' strikes 1936/37, anti-fascist demonstrations 1938 in Sarajevo, struggle against the followers of Ljotić, clericalists and various chauvinist groups in schools, anti-war demonstrations in Mostar, Prijedor and Banja Luka 1940, demonstrations on March 27, 1941 and so forth. Owing to such participation of school youth in all the forms of social and political activity, Bosnian and Herzegovinian school youth of this period has occupied a distinguished place and conquered a full affirmation in the ranks of the progressive social forces in the country.